

С.М. Балотнікава (Мінск)

СЕМАНТЫЧНАЕ ПОЛЕ “КУЛЬТУРА” Ў МОВЕ “КАЗАК ЖЫЦЦЯ” ЯКУБА КОЛАСА

Выдатны майстар слова, чалавек, які глыбока бачыў і тонка адчуваў жыццё і, галоўнае, мог у поўнай меры перадаць словам усю складанасць і шматграннасць навакольнага свету, багацце і непаўторнасць чалавечай натуры. Перадаць таленавіта, па-мастацку, так, каб слова зайграла ўсімі фарбамі і глыбока пранікла ў душу чытача, адгукнулася ў яго сэрцы. Якуб Колас... Ён сапраўды класік, сапраўды народны, бо здолеў непаўторна адлюстраваць нацыянальны космас беларусаў, спецыфіку беларускага менталітэту, стаў выразальнікам пачуццяў і дум свайго народа, змог не проста па-майстэрску адлюстраваць сучасную рэчаіснасць, але і прадбачыць лёс нацыі, яе будучыню.

Пры ўсёй шырыні светапогляду пісьменніка, багацці агульначалавечага зместу яго твораў, сусветным маштабе творчасці, адстойванні агульных для ўсіх нормаў, прынцыпаў і маральных імператываў, філасофска-канцэптуальнай аснове твораў, Якуб Колас як прадстаўнік беларускага этнасу перш за ўсё дае магчымасць убачыць і зразумець жыццё і ўнутраны свет менавіта свайго народа. Ён ва ўсёй паўнаце адлюстроўвае ў сваіх творах усё тое, што завецца нацыянальнай культурай.

Энцыклапедыяй народнага жыцця можна назваць паэму “Новая зямля”, дзе ў поўнай меры ўвасоблены нацыянальны характар беларускай культуры, адлюстравана як сялянская (дамінуючая ў той час, яна ў значнай ступені вызначала менталітэт беларуса), так і гарадская культура. Натурфілосаф, Якуб Колас паэтызуе і прыроду роднага краю, асэнсоўвае стасункі чалавека і прыроды, раскрывае філасофію прыроды, яе эстэтычную своеасаблівасць. У паэме выразна праяўляюцца культурныя універсаліі, якія складаюць ядро паняцця “культура”. Аднак ад народнай культуры, каторая знайшла дасканалае ўвасабленне ў “Новай зямлі”, звернемся да іншых узроўняў культуры. Ад бытавой культуры з рэальна-прадметным жыццём да духоўнага

пласта, выдатна адлюстраванага ў зборніку алегарычных апавяданняў пад агульнай назвай “Казкі жыцця”, дзе адсутнічае дэталёвае апісанне жыццёвых рэалій ды і самога героя-чалавека амаль не сустранеш, а ўвасабленне нацыянальнага космасу, філасофіі і культуры народа адбываецца ў іншасказальнай, метафарычнай форме. “Урэшце, жанр літаратурнай казкі з яе алегарычным, шматзначным зместам адпавядае нашаму характару, беларускаму менталітэту, бо беларусы звыкліся за стагоддзі вымушанага маўчання да “эзопавай мовы” іншасказанняў, алегорый, намёкаў і г.д.” (2, С.17).

Трэба адзначыць, што пры існаванні мноства разнастайных падыходаў да разумення феномена культуры мы не будзем засяроджваць увагу на падрабязным іх пералічэнні і аналізе, а возьмем за аснову інфармацыйна-семіятычную мадэль культуры, дзе выразна прасочваецца наяўнасць трох складнікаў: духоўнай, тэхнічнай і сацыяльнай культур. Тэхнічную сферу па аб’ектыўных прычынах (не была рэалізавана на лексічным узроўні з-за іншай ідэйна-тэматычнай накіраванасці навел) пакінем па-за нашай увагай. А ў дачыненні да духоўнага і сацыяльнага пластоў паспрабуем прасачыць спецыфіку лексічнага выражэння форм, сэнсаў, феноменаў, катэгорый і праяў культуры. Заўважым, што асноўнымі відамі сэнсаў, якія нясе ў сабе культура, з’яўляюцца веды, каштоўнасці і рэгулятывы. Ім адпавядаюць тры восі (кагнітыўная, каштоўнасная, рэгулятыўная), у трохмернай прасторы якіх феномены культуры групуюцца ў комплексы і сістэмы – культурныя формы чалавечай жыццядзейнасці (ці формы культуры), праз якія зберагаецца і перадаецца сацыяльны вопыт пакаленняў [Кармін 2000]. Пры разглядзе семантычнага поля мы зыходзім з парадыгматычнага разумення яго як групойкі слоў, што ўтворана на падставе паняццйна-сігніфікатыўнай (а не прадметна-дэнататыўнай) блізкасці лексем са значэннем пачуццяў, мадальнасці, адцягненасці і г. д. (3, С.477).

Жанр казкі, алегарычнай навелы вабіць сілай і глыбінёй мастацкага абагульнення, здольнасцю гаварыць аб самым істотным і гранічна глыбока

асэнсоўваць рэчаіснасць, нягледзячы на невялікі памер. Гэта філасофскі жанр, які выкарыстоўвае алегарычную форму, абстрагуецца ад канкрэтных фактаў, каб на больш высокім узроўні абагульняць, ставіць і вырашаць пытанні духоўнага і сацыяльнага жыцця. Адсюль вынікае спецыфіка семантычнага поля, бо такі жанр прадугледжвае выбар адпаведных лексем (*Хмарка, Крынічка, Вецер, Гара, Жывая Вада, Мёртвае Поле, камень, прамень і г.д.*), якія набываюць пераноснае значэнне, становяцца метафарамі, сімваламі, алегорыямі і менавіта гэтай часткай значэння ўваходзяць у семантычнае поле культуры. Пры гэтым у лексічнай структуры поля ёсць мноства тэрміналагічных адзінак (*светапогляд, філасофія, процілежлыя катэгорыі, пераступаць закон, лад, грамадства, суд*) – пераважна прававой і грамадска-палітычнай тэрміналогіі, што абумоўлена ідэйна-тэматычным зместам і праблематыкай твораў.

У сферы духоўнай культуры (кагнітыўна-каштоўнаснай часткі культурнай прасторы) на першым плане знаходзіцца спалучэнне ведаў і каштоўнасцяў. Менавіта каштоўнасны аспект найбольш шырока прадстаўлены ў “Казках жыцця”. Яскрава рэалізавана класічная бінарная апазіцыя “верх-ніз”, “станоўчае-адмоўнае”: *дабро-зло, жыццё-смерць, радасць-гора, шчасце-бяда, доля-нядоля, справядлівасць-несправядлівасць, дзень-ноч, святло-цемень, неба-зямля, “вялікае-малое”, Жывая Вада-Мёртвае Поле, прамень-туман*. Адметным уяўляецца успрыняцце неба: яно і спараджае ноч (*цёмра, змрок, туманы, хмары, сны, халодныя пустэлі, жах перад бясконцацю, страх цемры, цемрадзь сусвету*), і пасылае сонца (*прамень, ззянне, бляск, свет, шчасце, радасць, надзея, праўда, справядлівасць, цеплыня, светлае і добрае*). Выразна проціпастаўлены “рух, дынаміка – застоі, статыка”: *Вецер-дуб, Ручаёк-Дрэва, Жолуд-дуб, бусел-камень, Хмарка-Скала, вецер-Хвоя, агонь-балота, крынічка-гара, бусел-курган*. Выключна важная роля належыць вобразу дрэва, які ёсць у фальклоры кожнага народа, – гэта дрэва жыцця, арганізуючы стрыжань Сусвету. Нацыянальнае дрэва беларусаў – *Дуб*, своеасаблівая сістэма часавых, прасторавых і духоўных каардынат, якая

злучае неба і зямлю, верх і ніз, увасабляе сабой народную мудрасць. Адметны для нацыянальнай культуры і вобраз *Каліва Жыта* (*Аржанога Каліва*), які звязаны з земляробчай культурай беларусаў.

Сфера сацыяльнай культуры (дзе даміруюць рэгулятывы, каштоўнасці і ідэалы) найбольш істотна праяўляецца ў трох культурных формах: маральнай, прававой і палітычнай. Асноўныя тыпы маралі вынікаюць з этычных ідэалаў і рэалізуюцца як у бінарных апазіцыях “індывідуалізм-калектывізм”: *каршун-верабейчыкі, грамадзянін-калектыў, ястраб-птушынае войска, Стары Дзед–Азярко, гаспадар-згуртаванне; сябры, згода, дружба*; “барацьба-супрацоўніцтва”: *скалыхнуцца, бушаваць, калаціцца, паціснуць, рынуцца, звіцца, біцца, абудзіцца - кланяцца, маўчаць, прасіць, цярпець, стрываць, быць пакорнымі, згадзіцца* і да т.п., так і ў адзінарных катэгорыях - справядлівасць (*лад, дабро, гармонія, справядлівасць, харакство, праўда*), маральная аўтаномія асобы (*Дрэва, характар, асаблівасць, карэнні, лес, вадаспад; незалежны*), гуманізм (*гармонія, суседзі; выхоўваць, клапаціцца*). Адметнасць лексічнай рэлізацыі сфер прававой і палітычнай культур праяўляецца ў выкарыстанні аўтарам грамадска-палітычных тэрмінаў і набліжаных да іх адзінак (*воля, сіла, права, суд, дабрабыт, закон, несправядлівасць, справядлівасць, змены, напраўкі, лад, грамадства, улада, калектыў*), а не метафарызаваных і алегарычных найменняў.

У кантэксце алегарычнай скіраванасці цыкл навел “Казкі жыцця” яскрава ўвасобіў у сабе адметнасці духоўнай і сацыяльнай культуры беларусаў. Філасофска-эстэтычная канцэпцыя твора, сувязь з вуснай народнай творчасцю, глыбокае веданне аўтарам мовы, псіхалагічнага складу, быту беларуса (усіх культурных складнікаў) абумовілі нацыянальны характар “Казак жыцця”, эстэтычную каштоўнасць зборніка і яго значнасць для беларускай культуры.

Літаратура:

1. Кармин А.С. Культурология: Культура социальных отношений. – СПб., 2000.
2. Колас Якуб. Новая зямля. Апавяданні. Казкі жыцця. – Прадмова М. Тычыны. – Мн., 2002.
3. Міхневіч А.Я. Семантыка // Беларуская мова: Энцыклапедыя . – Мн., 1994. С. 476-477.